

спр. 2530, арк. 1–146. 4. ДАРФ. – Ф. 518, оп. 1, спр. 44, арк. 1–244. 5. ДАСО. – Ф. 741, оп. 1, спр. 11, арк. 1–143. 6. Крестьянский вопрос. – СПб., 1906. 7. Куреньшев А.А. Всероссийский крестьянский союз. 1905–1930 гг. Мифы и реальность. – М.; СПб., 2004. 8. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. – К., 1956. 9. Мазуренко С. ВКС // Красное знамя. – 1906. – № 2. – С. 19–94. 10. Матеріали к крестьянскому вопросу. Отчет о заседаниях делегатского съезда Всероссийского крестьянского союза 6–10 ноября 1905 года. Со вступительной статьей В. Громана. – Ростов на/Д., 1905. 11. Меркулов П. Старые дела // Деревня в 1905 г. (По воспоминаниям

селькоров). – М., 1926. 12. Михайлюк А.М. Крестьянское движение на Левобережной Украине в 1905–1907 гг. – К., 1950. 13. Обнинский В. Летопись русской революции. – М., 1907. – Т. 3. – Вып. 1. 14. Первый штурм. – М., 1990. 15. Пороскун І. Спогади про 1905 рік // 1905 рік на Сумщині: Зб. наук. ст. – Суми, 1930. 16. Рибалка І.К. Історія Української РСР. Дорадянський період. – К., 1978. 17. ЦДІАУ – Ф. 336, оп. 1, спр. 2172–2174, арк. 10–44. 18. Щербак А. 1905 год в Сумском уезде // Пролетарская революция. – 1926. – № 7. 19. 1905 год на Украине. Хроника и материалы. – Харьков, 1926. – Т. I.

Надійшла до редколегії 18.01.06

О. Купчик, канд. іст. наук

ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УРСР І ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (1920–1922)

Проаналізовано особливості переговорного процесу з встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Туреччиною 1920–1922 рр.

This article analyses the peculiarities of negotiation on installation diplomatic relation between Ukrainian SSR and Turkish in 1920–1922.

Важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності України є розвиток двосторонньої співпраці. Розвиваючи відносини з європейськими країнами, українська держава може спертися на попередній історичний досвід. Серед держав, з якими Україна має значні традиції взаємостосунків, виокремлюється Туреччина.

Українсько-турецькі відносини ХХ ст. викликали значний інтерес дослідників. Роботи радянських істориків спочатку відзначалися пріоритетом висвітлення геополітичного протистояння радянських країн і капіталістичних держав у чорноморському регіоні [1; 3; 18; 35], а також радянсько-турецької військово-фінансової співпраці [2; 4; 8; 9; 21; 30; 32; 36–38]. В умовах відновлення незалежної української держави лише в окремих роботах опосередковано розглядається проблема двосторонніх відносин УСРР на початку 1920-х рр. Практично залишається поза увагою сучасних науковців невеликий післяреволюційний період, протягом якого радянська Україна виступала як суб'єкт міжнародних відносин і намагалася встановити дипломатичні стосунки з країнами-сусідами, зокрема Туреччиною. Виходячи з цього, метою статті є аналіз переговорного процесу між УСРР і Туреччиною у 1920–1922 рр., а також дослідження особливостей встановлення дипломатичних відносин між двома державами.

Радянське керівництво намагалось створити у чорноморському регіоні "антиімперіалістичний" блок, до якого, поряд з комуністичними Грузією, Вірменією, Абхазією й Азербайджаном [32, с. 21–23], мала входити сусідня Туреччина. Укладений після Першої світової війни невідгідний для Туреччини Севрський мирний договір 1920 р. (турки втратили володіння в межах Османської імперії), міжнародна ізоляція і війна Антанти проти нового республіканського уряду М. Кемалі, обумовили радянсько-турецьке зближення [24, арк. 58]. Туреччина у той час воювала з Грецією і була зацікавлена у фінансовій і військово-технічній допомозі УСРР і РСФРР [3, с. 33, 68]. Натомість, радянські країни, які протидіяли британському контролю над протоками Босфор і Дарданелли, знайшли союзника в особі Анкари [31]. На протипагу спробам західних союзників організувати із сусідніх з УСРР держав – Польщі, Румунії і Туреччини антирадянську коаліцію [35, с. 24], радянське керівництво прагнуло, за участю комуністичних Грузії, Вірменії, Азербайджану і Туреччини, створити пробільшовицьку "Антанту східних народів". Її лідером мала бути УСРР [17, арк. 45]. Водночас, укладання 16 березня 1921 р. між РСФРР і Туреччиною договору "Про дружбу і братерство" сприяло українсько-турецькому зближенню. Турецька республіка пододала міжнародну ізоляцію, уряд РСФРР першою визнав її як незалежну державу [18, с. 229–230].

14 квітня 1921 р. повпред УСРР в Москві – Ю. Коцюбинський повідомив РНК УСРР, що турецький посол в РСФРР – А. Фуад-паша запропонував від імені свого уряду укласти договір про взаємне визнання і встановлення дипломатичних відносин. Переговори А. Фуад-паша, пропонував розпочати через місяць у Харкові. 10 травня РНК УСРР погодилася провести переговори [16, арк. 5, 7–9]. Водночас турецький уряд пропонував попередньо обмінятися військовополоненими і цивільними біженцями [16, арк. 10, 14, 36]. УСРР, бажаючи зацікавити Туреччину укласти політичний договір, погодилася, як пише Х. Раковський у листі до Ю. Коцюбинського 1 серпня 1921 р. [23, арк. 39; 16, 35], попередньо підписати конвенцію "Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих". 17 вересня 1921 р. у Москві її уклали український і турецький послы в РСФРР. Уповноваженим Туреччини у справах репатріації в УСРР було призначено Різу-бея – аташе турецької дипмісії в РСФРР [12]. Таким чином, ще до укладання основного договору, в УСРР уже був присутнім офіційний представник Туреччини.

22 липня 1921 р. А. Фуад-паша запропонував Ю. Коцюбинському перенести переговори до Анкари, бо грецька армія здійснила наступ в Анатолії [23, арк. 16]. УСРР, за порадою заступника наркома закордонних справ РСФРР М. Литвинова, наполягала, щоб конференція пройшла у Харкові, або у Тифлісі [16, арк. 27]. Однак зважаючи на те, що грецьке військо успішно просувалося турецькою територією, УСРР погодилася із пропозицією Анкари. 16 серпня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У за пропозицією Х. Раковського призначило надзвичайним послом для укладання з Туреччиною договору "Про дружбу і братерство" М. Фрунзе [6, арк. 20]. Призначення Командувача ЗС України і Криму головою делегації цікаве тим, що: 1) виконувати дипломатичне завдання доручили одному з кращих у той час командирів РСЧА; 2) М. Фрунзе призначили, коли Туреччина знаходилася у критичному становищі у війні з Грецією: після поразки турків у серпні 1921 р. грецька армія загрожувала захопленням Анкари [25, арк. 45].

Делегація УСРР таємно виїхала з Харкова 5 листопада 1921 р. [28, арк. 17 зв; 16, с. 95], на пароплаві "Ф. Дзержинський" перетнула Чорне море [15, арк. 7] і 13 грудня прибула до Анкари [32, с. 32]. Україно-турецька конференція відкрилася 25 грудня 1921 р. УСРР представляли – М. Фрунзе, радник НКЗС – А. Ждан-Пушкін, а також А. Соколов, Каратшин і Браун. Туреччину – глава МЗС – Ю. Кемаль, його заступник – Мунир-бей, а також Ю. Ангор-бей, Хінклед-бей, М. Абдул-Халік-бей і Кіасим-бей [33]. Радянські представники передбачали, що договір буде підписано шви-

дко, бо з найважливіших пунктів угоди сторони уже домовилися [15, арк. 38]. За основу проекту договору учасники переговорів взяли російсько-турецьку угоду від 16 березня 1921 р. [25, арк. 45–46]. До неї уряд УСРР вніс доповнення і поправки, які зачіпали його особливі інтереси [15, арк. 184]. 30 грудня 1921 р. М. Фрунзе повідомив Х. Раковського, що текст угоди погоджено [26, арк. 32].

Українсько-турецька конференція завершилася укладанням 2 січня 1922 р. між УСРР і Турецькою республікою договору "Про дружбу і братерство". Від української сторони його підписав М. Фрунзе, від турецької – Ю. Кемаль. Договір, який складався зі вступної частини й 16 статей, затверджував: взаємне офіційне визнання (ст. 2), що питання про міжнародний статус Чорного моря і рік, які у нього впадають, буде вирішене на конференції прибережних держав (ст. 4), режим у протоках не буде встановлено без участі чорноморських країн (ст. 5), між двома державами встановлюються дипломатичні відносини (ст. 15) [17, арк. 40–41]. Четверта і п'ята статті договору мали вирішити проблему проток Босфор і Дарданелли, які контролювалися британськими ВМФ. Дозволивши вільний прохід через протоки лише торговельним човнам, учасники домовленостей прагнули позбавити Британію права на перебування там її військово-морського флоту. Скликавши конференцію для вироблення статусу Чорного моря і його проток лише за участю країн чорноморського регіону, радянські дипломати намагалися позбавити Велику Британію, у той час наймогутнішу у світі військово-морську і торговельну державу, права вирішувати питання проток Босфор і Дарданелли. Таким чином, УСРР і РСФРР, за допомогою причорноморських комуністичних республік Абхазії, Вірменії, Грузії, Азербайджану й союзниць Туреччини, прагнули контролювати чорноморський регіон.

15 березня 1922 р. україно-турецький договір [29] був затверджений Великими національними зборами Турецької республіки [14, арк. 44]. ВУЦВК ратифікувала його 23 березня [20]. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 23 червня 1922 р. у Харкові [22]. Доповідаючи ВУЦВК про результати місії, М. Фрунзе зауважив, що конференція виконала свою роботу надзвичайно швидко, протягом п'яти днів [25, арк. 45–46; 15, с. 139, 145].

Оперативність переговорів та інформація, що радянські дипломати значну роботу виконали ще до конференції [10], підводять до думки, що місія М. Фрунзе виходила за межі її офіційного призначення. Перебування української делегації в Анкарі протягом трьох тижнів, коли дипломатичні переговори з турками проводив радник НКЗС – А. Ждан-Пушкін [6, арк. 33], дають можливість вважати, що М. Фрунзе виконував інше – неофіційне завдання. Про його характер говорить склад делегації УСРР: М. Фрунзе – командувач ЗС України і Криму, А. Кідеро – помічник начальника генштабу ЗС України і Криму, П. Соколов, П. Коротигін, Кріпкогорський, П. Кавтарадзе – офіцери з особливих доручень, О. Сиротинський – старший ад'ютант, М. Назаренко – колишній начальник управління матеріально-технічного і тилового забезпечення РСЧА та інші військові чини [16, арк. 72 а].

Під час зустрічі М. Фрунзе з Президентом Туреччини – М. Кемалем 21 грудня 1921 р., останній надав представнику УСРР таємну військову інформацію [34]. "Мені надали доступ до важливих військових таємниць. Я, – повідомляв командувач РСЧА у Харків, – ознайомився з бойовим розташуванням турецької і грецької армій, з проблемами цих військ, їх чисельністю та озброєнням, станом тилового забезпечення". З отриманих відомостей М. Фрунзе зазначив, що турецькі війська були погано озброєними і недостатньо оснащеними. "За таких умов успішно проводити зимову військову кампанію є неможливим" – підсумував М. Фрунзе [25, арк. 45]. Під час зустрічі з М. Фрунзе цього ж 21 грудня, начальник туре-

цького генштабу наголосив, що потрібно терміново по-жвавити радянсько-турецьку військову співпрацю [32, с. 36]. Він прохав надати туркам 100 тис. гвинтівок, з тисячею набоїв до кожної, 600 кулеметів, 3500 автоматів, 84 важких гармат, 120 дрібнокаліберних гармат, 600 тис. снарядів, 400 тис. гранат, 100–150 тис. комплектів обмундирування (загальна вартість усього 40–50 млн турецьких лір) [15, арк. 29]. Це допомогло б туркам витіснити грецькі війська з Анатолії. Наприкінці зустрічі М. Кемаль звернувся до М. Фрунзе: "Я повідомив Вам те, чого не знають більшість депутатів... Тепер Ви знаєте все про наше становище". Далі турецький лідер зазначив, що "якщо протягом 2–3 місяців, до весни, ці кошти не надійдуть, то доведеться шукати вихід із ситуації дипломатичним шляхом. Я цього не хочу, – сказав Ататюрк, – бо знаю, що угода із Заходом приведе до поневолення Туреччини" [15, арк. 29]. Таким чином, делегати УСРР не обмежилися дипломатичною роботою. Вони також обговорювали можливість таємного надання туркам фінансової і військово-технічної допомоги.

19 грудня 1921 р. міністр закордонних справ Туреччини – Ю. Кемаль заявив М. Фрунзе, що "вони остаточно орієнтуються на УСРР і РСФРР" [32, с. 40]. 21 грудня міністр повідомив, що "союз з радянськими країнами буде фундаментом усієї політики Туреччини" [15, арк. 30]. Проте було зрозуміло, що Анкара буде настільки співпрацювати з радянськими республіками, наскільки вагомою буде їх фінансова й військова підтримка.

Під час укладання договору 16 березня 1920 р. РСФРР і Туреччина домовилися, що Росія протягом п'яти років буде надавати туркам щорічно [15, арк. 35] 10 млн крб. золотом [9, с. 39]. Половину цієї суми – 5,4 млн крб. – за 1921 р. росіяни виплатили частинами з квітня до червня цього року [19, с. 156]. Під час серпневих переговорів про укладання репатріаційної угоди з УСРР турки прохали виплатити ще 4,6 млн крб. [15, арк. 43]. Радянська сторона, незважаючи на голод, передала у 1921 р. ще 1,1 млн крб. Ці кошти М. Фрунзе передав туркам наприкінці листопада у Трабзоні, коли їхав до Анкари [4, с. 126]. Під час україно-турецької конференції турецька сторона прохала терміново виплатити 13,5 млн крб. золотом (3,5 млн крб. – недодача за 1921 р. і 10 млн крб. – за 1922 р.), які були необхідні, щоб організувати наступ турецьких військ в Анатолії весною 1922 р. [15, арк. 34 зв-35, 43]. У телеграмі главі НКЗС РСФРР Г. Чичеріну і Х. Раковському від 27 грудня 1921 р. М. Фрунзе повідомляв з Анкари, що настав момент, щоб "прив'язати" до себе Туреччину. Для цього, – на його думку, – необхідно було виплатити їй 13,5 млн золотих крб. Інакше, як натякнув Ю. Кемаль, турецький уряд розпочне переговори з Великою Британією, а його на посаді міністра закордонних справ замінить Бекір Самі-бей [15, арк. 37]. Фінансову виплату було прискорено [15, арк. 34 зв-35]. 3,5 млн золотих крб. туркам 3 травня 1922 р. передав в Анкарі повпред РСФРР [19, с. 158].

Водночас, відповідно до домовленостей від 16 березня 1920 р., наприкінці цього року турки почали отримувати радянське озброєння [2, с. 14]. У 1920–1922 рр. Туреччині було надано: 39 тис. гвинтівок, 327 кулеметів, 54 гармати, 63 млн набоїв, 147 тис. снарядів. Постачалися також паливо й устаткування для виробництва зброї [19, с. 158; 29, 44–46], які перевозили радянські підводні човни [8, с. 54, 89–90].

Фінансова і військово-технічна допомога УСРР і РСФРР дала результати. 30 серпня 1922 р. турецька армія перемогла у битві біля Домлу-Пінара. У вересні Анатолія була звільнена від грецьких військ [5, арк. 42]. Оцінюючи діяльність М. Фрунзе і підписання українсько-турецького договору, радянський військовий історик М. Корсун зазначив, що "методичний хід Сакарійської операції, яка зумовила повну поразку грецького війська,

нагадує блискавичні успіхи Червоної Армії... У підготовці цієї операції відчувається хист М. Фрунзе як полководця, який відвідав Туреччину в 1921–1922 рр." [36, с. 13]. Проте на Лондонській (1921) і Лозаннській (1922–1923) мирних конференціях Туреччина, через тиск Великої Британії, погодилася на прохід через Босфор і Дарданелли військових кораблів усіх країн [1, с. 11], що забезпечило британському ВМФ контроль над протоками. Таким чином, спроба УСРР і РСФРР посилити свої позиції в чорноморському регіоні була невдалою. Однак важливість укладання УСРР договору з Туреччиною засвідчує призначення М. Фрунзе, після повернення місії наприкінці січня [38, с. 125], заступником голови РНК УСРР у лютому 1922 р. [21, с. 20].

Через опір РСФРР, уряд УСРР тривалий час не міг обмінятися з Туреччиною дипломатичними представництвами. Політбюро ЦК КП(б)У вирішило 10 квітня 1922 р.: "доручити В. Яковлеву (заступник наркома закордонних справ УСРР – О.К.) з'ясувати з Москвою питання про взаємовідносини місії УСРР і РСФРР в Анкарі, а також склад повпредства радянської України. Оргбюро доручити намітити кандидата у представники УСРР у Туреччині" [11, арк. 55]. Минав час, але центр не вирішував питання про українське представництво в Анкарі [13, с. 90]. 8 вересня 1922 р., коли у Харкові вже працювало турецьке посольство, політбюро ЦК КП(б)У постановило: "Визнати за необхідне мати в Туреччині українського повноважного представника зі скороченим штатом. Доручити В. Яковлеву про подробиці домовитися з Москвою" [7, арк. 98, 151]. 11 вересня уряд УСРР уповноважив тимчасово виконувати функції посла, до вирішення питання про форму політичного представництва УСРР в Туреччині, торговельного представника УСРР у цій країні – Золотарьова [27, арк. 98 зв, 105]. Однак, створення НКЗС СРСР і передача права зовнішньополітичного представництва йому, остаточно завадили організувати в Анкарі посольство УСРР. Ще 29 червня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У вирішило передати повпреду РСФРР у Туреччині С. Аралова повноваження повпреда УСРР у цій країні, у дипломію РСФРР ввести радника з українських справ [7, арк. 17].

Таким чином, урахувавши, що представники УСРР досягли політичних домовленостей з турками надзвичайно швидко, і після укладання з ними 2 січня 1922 р. договору "Про дружбу і братерство", перебували в Анкарі ще три тижні, можна стверджувати, що вони займалися там не лише офіційними переговорами. Дипломати УСРР надавали Туреччині фінансову і військово-технічну допомогу. Це підтверджує значна кількість радянських військових, які перебували в складі делегації. У межах однієї статті висвітлити всі аспекти взаємовідносин між УСРР і Туреччиною неможливо. Подальшого вивчення вимагає, зокрема, проблема надання Туреччині військово-фінансової допомоги надалі уже

урядом СРСР, а також проведення радянськими спецслужбами на турецькій території розвідувальної роботи.

1. Алексеев В.М., Керимов М.А. Внешняя политика Турции. – М., 1961.
2. Аллахвердов С.Ю. Державно-національне будівництво Туреччини: зовнішня та внутрішня політика. 1919–1923 рр. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996.
3. Аралов С.И. Воспоминания советского дипломата. 1922–1923. – М., 1960.
4. Багирова Ю.А. Из истории советско-турецких сношений (1920–1922 гг.). – Баку, 1965.
5. Бюллетени інформаційного відділу НКВД УСРР і Закордонна ЦК КП(б)У (март – листопад 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 963.
6. Выписки из постановлений Политбюро ЦК КП(б)У по вопросам НКВД УСРР (7 июня 1921 – 20 января 1922 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 543.
7. Выписки из протоколов Политбюро ЦК КП(б)У по личному составу НКВД УСРР // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 572.
8. Волковинский В.М. М.В. Фрунзе на Украине. – К., 1985.
9. Эфендиева Н.З. Борьба турецкого народа против французских оккупантов на юге Анатолии. – Баку, 1974.
10. Зовнішні взаємини. Україна і Туреччина // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 21 січ.
11. Информационные сводки, доклады и письма посольства УСРР в Польше (16 февраля 1922–30 января 1923 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 591.
12. Конвенція про репатріацію військових і цивільних полонених між УСРР і Туреччиною від 17 вересня 1921 р. // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 8 жовт.
13. Кульчицький С.В. Християн Раковський на чолі зовнішньополітичного відомства УСРР // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 88–91.
14. Матеріали о взаимоотношениях с Румынией (2 января 1921 – 6 января 1922 гг.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 675.
15. Матеріали к заключению в Ангоре договора о дружбе между УСРР и Турцией (13 октября – 3 февраля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 681.
16. Матеріали о взаимоотношениях с Турцией (8 апреля – 22 декабря 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 680.
17. Матеріали о переговорах с Турцией по заключению договора о дружбе. Текст договора с Турцией (6 января – 24 июля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 86.
18. Миллер А.Ф. Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории. – М., 1983.
19. Миссия Фрунзе в Турцию. Новые документы // Международная жизнь. – М., 1960. – № 7. – С. 155–158.
20. Надзвичайна сесія ВУЦВК // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 берез.
21. Никитенков В.И. Государственная и военная деятельность М.В. Фрунзе на Украине (1920–1924 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1991.
22. Обмін ратифікаційними грамотами УСРР і Туреччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 черв.
23. Переписка с представителем НКВД УСРР в Москве (31 мая – 13 августа 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 640.
24. Подборка материалов и доклад о положении в Турции на 20 октября 1921 г. (5 сентября 1920 октября 1921 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 682.
25. Постановления и протоколы заседаний Большого Совета СНК УСРР (3 января – 21 июля 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 45.
26. Проект ответа на польскую ноту о нарушении УСРР статей мирного договора // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 31.
27. Протоколы и постановления заседаний Большого Совета СНК УСРР (25 мая – 26 декабря 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 46.
28. Разговоры по прямому проводу с НКВД РСФСР и представителями НКВД УСРР в Киеве, Одессе и Польше (6 октября 1921 – 21 декабря 1922 г.) // ЦДАВО України. – Ф. Р. – 4 сч., оп. 1 с., спр. 34.
29. Розмова з головою надзвичайного посольства Туреччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 14 черв.
30. СССР и Турция. 1917–1919. – М., 1981.
31. Становище на Близькому Сході (Доповідь М. Фрунзе на третій сесії ВУЦВК, 11 жовтня 1922 р.) // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 17 жовт.
32. Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922 рр.). – К., 1957.
33. Українсько-турецькі переговори // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 4 січ.
34. УСРР і Туреччина (розмова з М. Фрунзе) // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 4 лют.
35. Филипенко Д.Н. Турецко-французские отношения в период национально-освободительной войны Турции (1918–1922). Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Киев, 1964.
36. Черніков І.Ф. Радянсько-турецькі відносини у 1923–1935 роках. – К., 1962.
37. Шамсутдинов А.М. Советско-турецкая дружба в годы освободительной борьбы Турции в 1919–1922 гг. – М., 1960.
38. Юрчук В. Діяльність М.В. Фрунзе на Україні. – К., 1952.

Надійшла до редколегії 31.01.06

О. Лабур, канд. іст. наук

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено погляди видатного українського діяча кінця XIX – початку XX ст. І. Франка на рівність чоловіків і жінок. Показано розуміння І. Франком ґендерної культури українців та його ідей щодо подолання проблем нерівності між чоловіком і жінкою в українському суспільстві.

The article is devoted to analysis of the views of I. Franko, outstanding Ukrainian public figure of the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, on the problems of equality of man and woman. Franko's understanding of the gender culture of Ukrainians is presented, as well as his ideas on the ways to overcome the inequality of man and woman in the Ukrainian society.

Поет, драматург, критик, публіцист, громадський діяч та вчений Іван Якович Франко є видатною особистістю в історії України рубежу XIX–XX ст. Його творчий даробок, невичерпна енергія та надзвичайна працюви-

тість залишили помітний слід у духовній скарбниці української і світової культури. Творча спадщина І. Франка становить більше сотні наукових робіт, що написані та перекладені різними мовами.

© О. Лабур, 2007